

HEGELOV JAZYK

FRANTIŠEK KURUC, SRN

Hegelovej filozofii sa od samého začiatku vyčíta, že je nezrozumiteľná nielen obsahovo, ale i jazykovo a formálne.

Najzúrivejšími Hegelovými odporcami vôbec boli Schopenhauer a Nietzsche. Samozrejme, v priebehu mnohých rokov sa kritika zintenzívnila, obsah a dokonca aj Hegelov jazyk sa stali objektom štúdia. Tábor sa rozdelil. Zaznávanie i nadšenie však pretrváva až do dnešných dní a sú i takí, ktorí sú Hegelovým jazykom fascinovaní, oceňujú jeho zápas o správny výraz a pojmovú štruktúru. Medzi nich patrili D. F. Strauss, Feuerbach, Marx, Dilthey, Jaspers, Heidegger i Bloch ([1], 245) a v poslednom čase Th. W. Adorno ([2], 127-132). „Ten, kto sa bez strachu pred dvojzmyselnosťou prekliesni cez suchú stavbu viet, bude odmenený zlatým ovocím vzácných slov práve pochopením špekulatívnych slov, ktoré dvojzmyselne niečo rozdielne, a predsa to isté tvrdia“ ([1], 245) (napr. „auf-heben“, „er-innen“, „ur-teilen“, „zu-grunde-gehen“, atď., atď.). Hegelov jazyk spája „tie-seň vety a umenie slova“.

Aký význam však má táto zdanlivo umelá hra so slovami pre výrazovú dokonalosť a hľadanie pravdy? Dvojzmyselnosti totiž môžu byť zdrojom chýb, ba omylov. Logika sa často zaoberá zisťovaním zdroja omylu, ktorý je v jazyku. Slová totiž nie sú ešte pojmy, ale môžu pojmy znamenať, pojmy nie sú veci (v širokom význame tohto výrazu, ktorý používame; takisto v nemčine die Sache, v angličtine od object, thing, affair po matter?), ale berú sa ako veci.

Z toho vznikajú omyly, ak dôjde k zámene slov s pojmami a vecami. Pri dvojzmyselnostiach vzniká omyl, keď sa tým istým slovom mieni niečo rozdielne. Takto slovo získava celkom nový význam, a tým dáva vypovedanej myšlienke celkom iný zmysel. Dvoj – alebo viacvýznamovosť slov je príčinou klamlivej alebo prekvapujúcej zmeny zmyslu, ak si autor či mysliteľ neuvedomí nebezpečenstvo. Literárne sa však tento efekt umelecky využíva. Ak sa mysliteľ nechá zviest' len slovom a zabúda na pojmové obsahy v slove a na vec, dostáva sa tiež do zmätku vyplývajúceho zo zdanlivej identity slov. Trapné omyly sa ukážu najmä v diskusiách, ak sa používajú slová s mnohými významami. Pri používaní dvojznačnosti, čomu sa nemožno vyhnúť, treba pojmy dostatočne vysvetliť. Nie je to však také jednoduché. Často sa stáva, že pojmovosti slova sa musí jedinec zmocniť sám (aneignen), inak používa tzv. prázdne slová, ktoré sa síce naučil, ale bez vecnej znalosti, alebo sa uchyluje k idiomom. Z toho vyplýva, že len ťažko sa dostane k všeobecne prijateľnej, platnej definícii (napr. slovo duch, duša, idea, existencia atď.). Používajú sa aj umelé výrazy, väčšinou v terminológii, bez ktorej sa veda nevie zaobiť. Vo filozofii, ako hovorí Jaspers „sa dá každá filozofická myšlienka vyjadriť v každom jazyku. Hoci ju možno aj preložiť do iného jazyka, neznamená to, že by sme ju mohli v tomto jazyku aj objaviť.“ ([3], 430).

Adorno obraňuje Hegela, ktorému sa vyčíta časté používanie dvojznačností: „že Hegel ju používa tam, kde ide väčšinou o obsahovú pointu a o vysvetlenie toho, že dva rozdielne momenty sú rovnako rozdielne, ako aj rovnako rovnaké. Dvojznačnosti môžu byť aj umelým, filozofickým prostriedkom, ktorým sa chce dialektické myslenie jazykovo realizovať“. Hovorí napr., že niektoré Hegelove jazykové figúry netreba brať doslova, ale skôr ironicky, a pokračuje v jeho obhajobe: „Logika obrátená proti sebe samému – to je dialektické korenie jeho dvojznačností.“

Bloch, sám majster nemeckého jazyka, hovorí: „... časté previnenia proti obyčajnej gramatike spôsobujú, že nielen jazykoví puristi sa musia chytať za hlavu. Napriek tomu je nezmyslom tvrdiť, že všetci nemeckí filozofi okrem Schopenhauera a Nietzscheho zle píšú. Neplatí to ani o Kantovi a tým menej o Hegelovi. Takejto výtke sa venovala príliš veľká pozornosť, čo bol prostriedok, ako sa zbaviť veľkých mysliteľov.“ Ďalej pokračuje: „Hegelov jazyk sa ukazuje všade tam, kde sa čitateľ prederie cez jeho vlastnú terminológiu, ako precízny, všetko zhrňujúci, je akousi hudbou Lutherovej nemčiny, vybavenou najneočakávanejšou názornosťou, ktorá prihrmí ako blesk vonkoncom nie z jasného neba a akoby jediným úderom osvetlí celú krajinu...“ [4], 18-21). Bloch na inom mieste poznamenáva, že ťažkosti s dorozumením súvisia s predmetom filozofickej predstavivosti. Hegelov jazyk porušuje bežnú gramatiku preto, lebo chce povedať niečo doteraz nepočuté, na čo bežná gramatika neposkytuje primerané prostriedky. Mnohí ešte aj dnes odsudzujú jazykový purizmus, pretože vraj vedie k sterilite jazyka.

Možno pripisovať Hegelovi novú racionálnu hermeneutiku? Küng hovorí, že „Hegel nikdy nezastane ako iní hermeneutici len v rozbehu (Anmarschweg), v metodologických prolegomena a vo formálnych, predbežných poznámkach (Vorbemerkungen) ([1], 247). Nikdy nejde len dovnútra problému, ale vždy až zaň...“. Hegel však nevytvoril žiadnu jednotnú filozofiu jazyka (Sprachphilosophie), jeho názory k tejto téme sú roztrúsené po celom jeho diele. Litt [5] poznamenáva: „Hegel síce nezabudol pri budovaní ducha vyhradiť jazyku isté miesto, nemožno však povedať, že si bol plne vedomý jeho významu. Nosné princípy jeho myslenia totiž ukazujú, že mu zostal veľa dlžný.“

Tomuto názoru protirečí Lauener [6] a snaží sa dokázať príbuznosť Hegelovho jazyka s poéziou či umeleckou prózou. Na konci diela hovorí: „V Hegelovom systéme nemožno v žiadnom prípade upierať jazyku jeho zjednocujúci význam, v ňom samom je obsiahnutý zárodok hlavnej túžby či plánu Hegelovej filozofie – dôjsť k absolútnu sprostredkovaním medzi jednostranným postojom empirizmu a racionálnym formalizmom. Je to jej vnútorný pohyb dialektiky, ktorá ukazuje cestu od nedokonalosti k nedokonalosti, od prózy sveta cez reč umenia k filozofii, k absolútnemu vedeniu (Wissen) ako syntéze objektívneho a subjektívneho.“ U iných autorov, ako sú Bodammer [7] a Simon [8] a ďalší, ktorí sa zaoberajú týmto problémom, sa nemožno ubrániť dojmu, že ide skôr o vysvetľovanie a osvetľovanie ťažko zrozumiteľných pasáží Hegelových diel, nie o vlastnú analýzu jeho jazyka, jeho názorov na jazyk.

Možno hovoriť o kráse Hegelovho jazyka? Bol Hegel prozaikom i básnikom? Podľa istých znakov možno v jeho diele nájsť motívy, ktoré prezrádzajú tento úmysel. Posúdiť krásu filozofického jazyka je veľmi problematické, pretože je to súčasne aj posudzovanie myslenia. Krásu myslenia sprostredkováva však jazyk, ktorý môže otvárať nekonečné

priestory, ale aj uväzniť do malej kletky. Hegelova próza je prózou sveta. Táto formulácia sa u neho vyskytuje častejšie; v jeho myslení teda próza znamená stav sveta. Filozofiu považoval za duchovnú filozofiu vedy sveta. Dokonca hovorí o kráľovnej vedy. Preto občas hovorí o múdrosti sveta (Weltweisheit). Hoci napísal aj latinské básne *Eleusis* a *Deorum more*, Züfle [9] vo svojej skutočne hlbokej a obsažnej filologickej analýze považuje krásu v Hegelovom básnení za „jeho prózu“.

Hegelovo majstrovstvo spočíva v jeho dialektike, ktorú používal ako metódu (na schéme „An-sich“, „Für-sich“ und An-und-für-sich“); vedel nájsť ku každému pojmu (téza) jeho protiklad (antitéza). Z tohto protirečenia zase odvodzoval nový, vyšší pojem (syntéza), ktorý opäť mal nájsť novú antitézu vyžadujúcu ďalšiu vyššiu syntézu atď., atď.

Hoci túto metódu majstrovsky ovládal, najmä vo svojej *Fenomenológii ducha*, občas sa zaplietol do nejasných, schematických slovných výtvorov, ktoré sa stali pre mladých filozofov témou pre prázdne posmešky ([10], 47-50).

Špekulatívny prístup k téme a problému jazyka v Hegelovej filozofii je v rozpore s dnešnými názormi, je neprimerane veľký časovému, historickému rozpätiu. Chomsky ([11], 413) hovorí, že jazyk je výtvorom prírody, je to schopnosť, ktorá je nám geneticky daná tak ako naša vzpriamená chôdza. Veda o jazyku má byť kognitívne orientovaná, má používať nové technické, počítačové vymoženosti, pretože všetky jazyky sveta fungujú na základe identickej logiky univerzálnej gramatiky. Univerzálna gramatika – to sú vrodené, základné vedomosti na neutrálnom podklade. Je to akási stavebnica, v ktorej dieťa skladá jednotlivé časti do správneho tvaru. Proces reči je však komplikovanejší, majú k nemu čo povedať okrem filozofov i psycholingvisti, neurológovia, genetici a iní [12].

Hegelovi by jeho jazykové prehrešky aj mnohí dnešní lingvisti odpustili, lebo ich považujú iba za odklon od násilných a zbytočných pravidiel. Snaha korigovať takéto odklony je absurdná – ako keby ornitológovia chceli známkovať vtákov za ich spev.

Napriek všetkým výtkam bol a je záujem o jazyk Hegelovej filozofie aj objektom istej inšpirácie.

Slovenčina by tiež potrebovala osvetliť vývin istých pojmov a vzťahov, napr. slov, ktoré majú blízko k dvojznačnosti zá-bal, zá-huba, za-mestnanie, zá-možný, za-páchať, zá-ruka, zá-vidieť, zá-zrak, za-žať, ob-zrieť, od-baviť, od-delenie, ná-rok atď., atď. Zaujímavý by bol aj filologický rozbor Hviezdoslavových novotvarov a nových slov, ktoré tiež tvoria bohatstvo jazyka.

Jonas, Popper i Arendtová a iní často vytýkajú nemeckým filozofom ťažko zrozumiteľné a dlhé formulácie. Pritom je to ich materinská reč; myslím, že tí, čo píšú tiež nemec-ky alebo len anglicky, to pociťujú intenzívnejšie. Táto výtku je však staršieho dáta a umožňovala odporcom používať prislovie „Kto jasne nemyslí, ten nemôže svoje myšlienky jasne vyjadriť.“

Russell [13] a Popper ([14], 102) však nezostali len pri výtkach, ale vyvodili z toho aj tvrdé závery, ktoré siahajú za hranice filozofie. Russell sotva nájde u Hegela niečo filozoficky platné a sám sa diví, že toľko nazhromaždených nezmyslov v záplave slov získalo takú veľkú popularitu.

A Popper hovorí: „Kedysi som povedal, že mnohí študenti neprichádzajú na univerzitu s predstavou, že je to ríša vedomostí, a že si aspoň trochu z nich odnesú; skôr prichádzajú na univerzitu, aby sa naučili, ako sa nezrozumiteľne, ale efektne vyjadruje a reční. To je tradícia intelektualizmu. Ja som to v roku 1930 povedal ako žart. Keď som sa ale ja sám stal univerzitným profesorom, zistil som, že je to pravda a skutočnosť. Túto tradíciu možno označiť slovom hegelovstvo.“

Popper tvrdí, že v Nemecku ľudia veria, že Hegel bol veľký filozof, a stále tam voči nemu vládne prehnaný obdiv, pretože používal veľké slová a medzi intelektuálmi panuje veľká neskromnosť. Tomuto zlozvyku a móde vyhlásil boj. Chcel zaviesť intelektuálnu skromnosť. Hovorí: „Musíme neustále zdôrazňovať, že toho veľmi veľa nevieme; veda nám ukazuje, čo nevieme.“ Popper vytýkal filozofom, najmä nemeckým, intelektuálnu nezodpovednosť a nepriamo ich obviňuje za vznik ideológie nacizmu a hitlerizmu. „Intelektuálna zodpovednosť bola úplne neznáma, úlohou intelektuálov bolo skôr pôsobiť a nezrozumiteľne hovoriť“, ironicky hovorí Popper.

Začalo to vraj už u Kanta, ktorý chcel ukázať, že Newtonova teória je správna. Dnes vieme, že ide o hypotézu. Tento problém bol však cez teóriu poznania neriešiteľný, a tak vznikla kniha *Kritika čistého rozumu*, ktorej niektoré časti sú málo zrozumiteľné.

„A čo je ťažko pochopiteľné, to má hĺbku!“ To využil Fichte a predovšetkým Hegel. Popper potom spomína trik, ktorý použil Fichte. Napísal anonymne knihu v Kantovom štýle o filozofii náboženstva a nechal rozšíriť, že ide o knihu, ktorú napísal Kant. Kant bol samozrejme nútený verejne prehlásiť, že kniha nie je jeho dielom a že autorom je istý pán Fichte. Týmto podvodom sa stal zrazu Fichte známy. Súkromne sa však Kant o tom vyjadril veľmi opovrzhlivo. Horší, ale nadanejší bol Hegel; podľa Poppera tak vznikol nemecký idealizmus. „Už dávno som prestal čítať Hegela. Jednoducho preto, lebo ho nepovažujem za úprimného, poctivého. On nehľadá pravdu, on chce len dojať, zapôsobiť. Jeho filozofia v Nemecku ako prvá súvisela s otázkou moci. Hegelova filozofia bola zbožštením štátu, zvlášť pruského štátu.“

Pruský štát Hegel nabubrel vyhlásil za pochod Boha celým svetom. Toho sa chytil Marx, ktorý povedal: „Jeho filozofia stojí na hlave, treba ju len postaviť na nohy.“

Dnes by sme mohli povedať, že ju nepostavil len na nohy, ale ju aj postrčil, aby chodila; iní ju obuli a poskytli jej rôzne prostriedky, aby závodila a prešla slávne celým svetom. „Proletariát nemá čo stratiť, len svoje okovy.“ Ale z filozofie „nemá čo stratiť“ sa stala filozofia „všetko vyhrať“. Táto výmenná teória, tento „romantický model pokroku“ sa nedočkal realizácie a pokojne ho možno ako ďalší priradiť k Sorokinovmu výroku: „Fašizmus a nacizmus boli poslednými akordami romantizmu. Bol to pokus prekročiť hranice zdravého ľudského rozumu a prekonať ľudskú prirodzenosť.“ [15].

Popperove tvrdé slová voči Hegelovi môžu vyvolávať pocit, že ide o odreagovanie istej filozofickej žiarlivosti. Avšak výtku na adresu nemeckých intelektuálov treba brať vážne. Popper iste vie, čo hovorí, a myslím si, že to neplatí len na nemeckých intelektuálov. Intelektuálna zodpovednosť je stálou požiadavkou v každom režime a v každej spoločnosti. Toto duchovné bremeno majú najviac znášať filozofi a duchovní pracovníci. To neznamena, že sa majú, alebo musia zúčastňovať na moci. Platónov útek zo Syrakúz a po ňom ďalšie príklady v dejinách ukazujú na tragiku realizovania filozofického ideálu.

Kant povedal, že myslitelia a filozofi musia byť svetlonosičmi a osvetľovať cestu tým, ktorí vládnu, bez ohľadu na ich želanie, lebo následky zblúdenia znášajú všetci. Tam, kde sa v časoch prevratných zmien elita mysliteľov národa zabarikáduje do škôl a knižníc, kde si pestuje svoju auru výnimočnosti, kde len pasívne pozoruje kultúrnu a dnes aj televíznu diktatúru s hotovými „perfektnými modelmi a ideami“, tam nesplní jedno zo svojich poslaní, ktorým je hľadanie pravdy.

Ťažká zrozumiteľnosť a úsilie zapôsobiť zdanlivou vedeckosťou sú medzi filozofmi veľmi nákazlivé, je to však škodlivé najmä pre malé národy, vrátane Slovenska, čo potvrdzujú niektoré vydania kníh (Letz). Takto sa aj hodnotné diela izolujú nielen za hranicami, ale i doma.

Máme mať pri čítaní Kanta, Hegela a ďalších pocit, že ich texty presahujú naše schopnosti, keď sa filozofi vo svojej materinskej reči cítia obmedzení?

Je to tak, že génus veľkých filozofov nedosiahol zatiaľ vrchol porozumenia a zrozumiteľnosti pre väčšinu ľudí?

Sloterdijk [16] vydal dve knihy esejí pod názvom *Kritik der zynischen Vernunft*. Vyšli pri príležitosti 200. výročia vydania Kantovej *Kritiky čistého rozumu*. Sú to úvahy o tzv. konfrontácii medzi dnešným osvieteným (aufgeklärtes), ale falošným vedomím (ktoré považuje za cynizmus), a Kantovou filozofiou – aspoň tak to chápem ja. Nielen Hegelovi, ale aj Kantovi je vraj ťažko rozumieť: „Epocha osvietenstva forsirovala dialektiku rozumu a zmyslovosti až na hranice únosnosti. V Kantovom diele tiahne sa šnúra tohto napätia. V jazyku jeho hlavných diel sa zjavuje násilie, ktoré v myšlienkovom procese, najmä v nemeckej hlave pridáva na citlivosť. Nečudo, že básnik, ako bol Gottfried Benn, poznačený prírodovedeckým duchom storočia, odvážil sa na protiúder proti tomuto násiliu a filozofov označil za „znásilňovateľov ducha“. ¹ Robert Musil, ktorý určite uvažoval racionálne, v jednom príbehu z knihy *Die Verwirrungen des Zöglings Törless* opísal zážitok zmätku z Kantovej prednášky: „Törless si hneď v nasledujúce ráno kúpil vydanie zväzku knihy, ktorú videl u svojho profesora, a už cez prvú prestávku ju začal čítať. Ale nerozumel ani slovo pre samé zátvorky a poznámky dolu pod textom a keď svedomite sledoval očami vety, mal pocit, akoby sa mu stará kostnatá ruka chcela vyvírať von z mozgu. Keď po polhodine úplne vyčerpaný s potom na čele prestal čítať, bol ešte len na druhej strane. Predsa však zatiaľ zuby a prečítal ešte jednu stranu. Večer sa už nechcel knihy viac ani dotknúť. Strach? Odpor? Sám nevedel, len jedno ho bolestne trápilo, že profesor, človek, čo tak mizerne vyzeral, mal tú knihu stále otvorenú na stole, akoby tam bola vždy pripravená pre jeho každodennú zábavu.“²

¹ Gottfried Benn (1886-1956), básnik a spisovateľ, žil ako lekár v Berlíne. Spočiatku bol ovplyvnený Nietzscheho filozofiou, písal expresívne básne a novely. Neskoršie sa jeho diela klonia k dôvere voči duchovnej schopnosti človeka. Dať obsahu čo najdokonalejšiu formu – to bolo jeho úsilie dosiahnuť „absolútnu poéziu“. Jeho eseje pojednávajú o intelektuálnych a filozofických problémoch tých čias.

² Robert Musil (1880-1942), spisovateľ esejista, moralista. Študoval strojárstvo a neskoršie filozofiu v Stuttgarte. Hlavné dielo *Der Mann ohne Eigenschaften* (1931), zachoval sa len fragment. Poviedky: *Die Verwirrungen des Zöglings Törless* (1906), *Vereinigungen* (1911), *Drei Frauen* (1924).

Sloterdijk to komentuje takto: Dojímavá skúsenosť tejto skice vyvoláva v nás dvojaké porozumenie: pre fascináciu knihou a pre bolesť, ktorú spôsobila citlivému mladému čitateľovi. Neskryva v sebe nezaujatý dotyk s kantovským filozofickým myslením skutočné riziko, že sa mladé sebadomie vystavuje náhlemu a násilnému zostarnutiu? Čo si mladí odnesú z takej filozofie, ktorá svojím vrтанím v mozgu spôsobuje závrat? Nájdeme to, čo chceme vedieť, na konci tohto vrтania? Sme azda my sami na konci tohto vrтania takí popletení, že sme spokojní s tým, čo, ako sami veríme, vieme?

LITERATÚRA

- [1] KÜNG, H.: *Menschwerdung Gottes*. München, SP 1989.
- [2] ADORNO, T. W.: *Drei Studien zu Hegel*. Frankfurt/M. 1963.
- [3] JASPERS, K.: *Von der Wahrheit*. München, SP 1991.
- [4] BLOCH, E.: *Subjekt – Objekt. Erläuterungen zu Hegel*. Frankfurt/M. 1962.
- [5] LITT, T.: *Hegel, Versuch einer kritischen Erneuerung*. Heidelberg, Quelle u. Meyer 1953.
- [6] LAUENER, H.: *Die Sprache in der Philosophie Hegels*. Bern, Paul Haupt 1962.
- [7] BODAMMER, T.: *Hegels Deutung der Sprache*. Hamburg, Felix Meiner 1969.
- [8] SIMON, J.: *Das Problem der Sprache bei Hegel*. Stuttgart, Kohlhammer 1966.
- [9] ZÜFLE, M.: *Prosa der Welt*. Einsiedeln, Johannes Verlag 1968.
- [10] RÜMELIN, G.: *Reden und Aufsätze*. Freiburg 1888.
- [11] CHOMSKY, N.: *Language and Natur*. In: *Mind* 104, Oxford 1995.
- [12] PINKER, S.: *The Language Instinct*. London 1994.
- [13] RUSSELL, B.: *Logika, věda, filosofie, společnost*. Praha, Libertas 1993, s. 209-225.
- [14] POPPER, K. R., LORENZ, K.: *Die Zukunft ist offen*. München, SP 1990.
- [15] SOROKIN, V.: In: *Frankfurter Allgemeine Magazin*. Heft 802/20.
- [16] SLOTERDIJK, P.: *Kritik der zynischen Vernunft*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1983.

Dr. med. František Kuruc
Otto Schöpferstr. 4
70839 Gerlingen
BRD